Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. LIX, 2013
ISSN 0076-0390

*JULIA DILNA**
Lwów

INWENCJA A KONWENCJA WE FRAZEOLOGII ODMIANY ARTYSTYCZNEJ WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYZNY

INVENTION AND CONVENTION IN THE FHRASEOLOGY OF BELLES-LETTRES STYLE OF CONTEMPORARY POLISH LANGUAGE

Abstract

Types of phraseolgical units used in works of the modern Polish writers Ignacy Karpowicz, Sławomir Shuty, Joanna Fabicka and Izabela Sowa are analyzed in the article. So called canonical uses exhibiting no changes in the form, meaning and cohesion of the expression as defined by the norm of Standard Polish and innovative uses are dealt with.

Keywords: artistic text, phraseological unit, phraseological innovation, modification, context innovation

Słowa kluczowe: tekst artystyczny, frazeologizm, innowacja frazeologiczna, modyfikacja, innowacja kontekstowa

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule są związki frazeologiczne[1] i sposoby ich aktualizacji w polskich tekstach artystycznych, a w szczególności w utworach współczesnych prozaików polskich. Język artystyczny jako specyficzny fenomen językowy zajmuje pozycję szczególną względem innych odmian polszczyzny, rządzi się bowiem odrębnymi prawami i jest otwarty na różnego rodzaju niespodzianki i gry językowe świadomie powodujące konflikt między konwencją językową a tendencją do innowacyjnych aktualizacji. Analiza sposobów funkcjonowania frazeologizmów we współczesnej prozie polskiej ma na celu opisanie zasobu jednostek użytych zgodnie z normą frazeologiczną języka polskiego

* Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Katedra Filologii Polskiej.

[1] Frazeologizmy traktuję jak utrwalone społecznie połączenia wyrazowe o znaczeniu niewynikającym z sumy znaczeń ich składników.

oraz sprawdzenie celowości indywidualnych odstępstw od tej normy – innowacji frazeologicznych[2].

Podstawę materiałową artykułu stanowi 13 utworów prozatorskich autorstwa współczesnych pisarzy polskich – Ignacego Karpowicza (*Niehalo*, *Cud*, *Nowy kwiat cesarza* [Karpowicz, 2006; 2007a; 2007b]), Sławomira Shutego (*Cukier w normie*, *Zwał* [Shuty, 2002; 2004]), Joanny Fabickiej (*Szalone życie Rudolfa*, *Świńskim truchtem*, *Tango ortodonto*, *Seks i inne przykrości* [Fabicka, 2004; 2006a; 2006b; 2008]) oraz Izabeli Sowy (*Cierpkość wiśni*, *Smak świeżych malin*, *Herbatniki z jagodami*, *Zielone jabłuszko* [Sowa, 2002a; 2002b; 2003; 2004]). Artykuł jest częścią rozprawy doktorskiej, w której na większą skalę badane są innowacje frazeologiczne w utworach współczesnych prozaików polskich. Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego artykułu do badań wybrano teksty tych autorów, których utwory są najbardziej reprezentatywne pod względem nasycenia frazeologią, „atrakcyjności" występujących innowacji frazeologicznych i/lub różnorodności funkcji frazeologizmów (zarówno tych zgodnych z normą, jak i innowacyjnych), zależnie od charakteru fabuły i formy narracji. Powieści J. Fabickiej i I. Sowy zostały napisane w formie pamiętników głównych bohaterów, dlatego język charakteryzuje się tam dość wysokim stopniem nieoficjalności. Analiza obszernego materiału ukazała bogactwo i różnorodność używanych przez autorki frazeologizmów oraz stosowanych zabiegów innowacyjnych. Książki I. Karpowicza są bogate w podteksty i aluzje, łatwo więc doszukać się w nich przykładów stosowania gier językowych opartych na zmianie struktury tradycyjnego frazeologizmu bądź modyfikacji jego otoczenia. Z kolei utwory S. Shutego, charakteryzujące się nieco „poszarpaną" fabułą i mieszaną stylizacją, potrafią poniekąd zaskoczyć czytelnika żywą mową w jej ekstremalnej wersji – z wykorzystaniem wulgarnych wyrazów i związków frazeologicznych. W tabeli 1 przedstawiam ogólne liczby frazeologizmów wyekscerpowanych z utworów wyżej wymienionych autorów.

Tabela 1

Autor	Utwór	Liczba stron	Liczba frazeologizmów	Ogólna liczba stron	Ogólna liczba frazeologizmów	Średnio frazeologizmów na 100 stron
1	2	3	4	5	6	7
Ignacy Karpowicz	*Nowy kwiat cesarza*	257	211	743	364	48
	Niehalo	212	99			
	Cud	274	54			
Sławomir Shuty	*Cukier w normie*	143	68	388	171	44
	Zwał	245	103			

[2] Przyjmuję utrwaloną w literaturze przedmiotu definicję innowacji frazeologicznej S. Bąby: „jakiekolwiek odstępstwo od normy frazeologicznej" [1989, s. 46]. Zgodność frazeologizmu z normą sprawdzam w najnowszych słownikach frazeologicznych języka polskiego. W niniejszym artykule znaczenia frazeologizmów podane są wg *Słownika frazeologicznego PWN* pod red. A. Kłosińskiej.

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7
Joanna Fabicka	*Szalone życie Rudolfa*	238	101	1011	816	80
	Świńskim truchtem	245	151			
	Seks i inne przykrości	276	256			
	Tango ortodonto	252	310			
Izabela Sowa	*Cierpkość wiśni*	215	144	803	581	72
	Smak świeżych malin	189	218			
	Herbatniki z jagodami	223	129			
	Zielone jabłuszko	176	90			
Razem				3508	2539	72

Wyniki obserwacji wyraźnie się podzieliły: może przypadkiem, a być może nie częstotliwość posługiwania się frazeologizmami przez J. Fabicką i I. Sowę (odpowiednio 80 i 72 związki na 100 stron utworu) jest prawie dwa razy wyższa niż frekwencja używania frazeologizmów przez I. Karpowicza i S. Shutego (odpowiednio 48 i 44 związki na 100 stron). Ogólny zaś wynik (średnio 72 związki frazeologiczne na 100 stron tekstu!) potwierdza tezę, że „frazeologizmy uzupełniają zbiór jednostek nominatywnych polszczyzny w dużo większym stopniu, niż się zwykło sądzić", a „pewne kombinacje sensów można wyrazić jedynie za pomocą związków frazeologicznych" [Pajdzińska, 1993, s. 17].

Przeważającą grupę w analizowanych utworach stanowią jednostki frazeologiczne użyte zgodnie z normą frazeologiczną języka polskiego. Osobliwości zasobów tradycyjnie użytych frazeologizmów w ramach dorobku poszczególnych autorów ujawniają się po wyodrębnieniu frazeologicznych pól semantycznych, czyli grup frazeologizmów związanych między sobą pod względem podobieństwa znaczeń. Frazeologia zaobserwowana w badanych utworach jest magazynem doświadczeń bohaterów powieści, wprowadza więc czytelnika w świat rządzący się swoistymi prawami, preferujący określone wartości. Najczęściej spotyka się frazeologizmy określające stany i cechy psychiczne bohaterów (strach, wściekłość, obojętność, rezygnację), postawę wobec innych (przeważnie działania społecznie nieakceptowane) oraz zachowanie w różnych sytuacjach życiowych (przeważnie niesprzyjających): *mieć wszystko w nosie*, *cholera kogoś bierze*, *diabli kogoś biorą*, *krew kogoś zalewa*, *wstać lewą nogą*, *serce się komuś zatrzymało*, *w głowie się coś komuś nie mieści*, *w głowie się komuś poprzewracało*, *mieć pecha*, *mieć nierówno pod sufitem*, *zostawić na pastwę losu*, *wpaść w czyjeś szpony*, *wypruwać flaki*, *kombinować za czyimiś plecami*, *dać komuś w kość*, *zaglądać do kieliszka*, *pchać nos w cudze sprawy*, *wywalić kogoś na zbity pysk*, *puścić kogoś w trąbę*, *mieć przerąbane*, *zejść na psy*, (*ostatni*) *gwoździ do trumny* itp. Nieco mniejszą grupę stanowią frazeologizmy określające stany i procesy fizyczne bądź fizjologiczne bohaterów (głód, chłód, zmęczenie, śmierć, zamroczenie alkoholowe itp.): *zaciskać pasa*, *wykorkować z głodu*, *żołądek przysycha do kręgosłupa*, *głodny jak wilk*,

zmarznąć do kości, *walić się z nóg*, *wyciągnąć nogi*, *puścić soki*, *pójść do piachu*, *pijany jak świnia*, *pijany w sztok*, *chodzić na rzęsach* itp.

Negatywne nacechowanie związków frazeologicznych jest odbiciem postaw bohaterów wobec świata, negatywnego wartościowania przez nich norm ogólnospołecznych. Frazeologizmy potrafią wyrazić najsubtelniejsze emocje i nastroje narracji: od w miarę „uczciwej" krytyki otaczającej rzeczywistości w utworach I. Sowy, poprzez lekki, naszpikowany sarkastycznym humorem język J. Fabickiej, do błyskotliwej intelektualnej ironii I. Karpowicza oraz zjadliwego sarkazmu S. Shutego.

Wśród zgromadzonych frazeologizmów, oprócz jednostek zgodnych z normą frazeologiczną języka polskiego, pojawiają się także użycia innowacyjne. Stanowią one 12% ogólnej liczby związków frazeologicznych: 430 z 2539 wyekscerpowanych jednostek zawiera odstępstwa od normy. Z kolei wśród innowacji frazeologicznych wyodrębniamy dwie duże grupy:

1) modyfikacje frazeologiczne, polegające na zmianie płaszczyzny leksykalnej frazeologizmu (wymiana, ujęcie lub dodanie członu/członów, kontaminacja, modyfikacje słowotwórcze, fleksyjne i syntaktyczne, aluzja frazeologiczna);

2) innowacje kontekstowe, polegające na rozszerzeniu łączliwości leksykalnej frazeologizmu lub umieszczeniu frazeologizmu w nietypowym kontekście.

Większość zaobserwowanych innowacji to modyfikacje frazeologiczne ilustrujące zmiany płaszczyzny leksykalnej związku – 304 jednostki, natomiast innowacji kontekstowych jest dwa razy mniej – 147 jednostek (por. tab 2).

Tabela 2

Autor	Utwór	Frazeologizmy normatywne	Innowacje		Procent innowacji ogólnej liczby frazeologizmów
			modyfikacje	modyfikacje kontekstowe	
I. Karpowicz	*Nowy kwiat cesarza* *Niehalo* *Cud*	270	94[a] 53	 49	26
S. Shuty	*Cukier w normie* *Zwał*	125	46 28	 24	27
J. Fabicka	*Szalone życie Rudolfa Świńskim truchtem* *Seks i inne przykrości* *Tango ortodonto*	653	163 117	 53	20
I.Sowa	*Cierpkość wiśni* *Smak świeżych malin* *Herbatniki z jagodami* *Zielone jabłuszko*	454	127 106	 21	22
Razem		1502	430 304	 147	12

[a] Ogólna liczba innowacyjnych aktualizacji frazeologizmów nie zawsze pokrywa się z sumą modyfikacji i innowacji kontekstowych, ponieważ jedna innowacja frazeologiczna może powstać w wyniku zastosowania dwu lub nawet kilku zabiegów innowacyjnych (np. dodania i ujęcia członu, wymiany członu i umieszczenia związku w nietypowym kontekście, odsłaniającym dodatkowo jego znaczenie dosłowne itp.).

Częstotliwość występowania modyfikacji oraz innowacji kontekstowych na stronach badanych utworów przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Autor	Średnio na 100 stron		
	innowacji	modyfikacji	innowacji kontekstowych
I. Karpowicz	12	7	6,5
S. Shuty	11	7	6
J. Fabicka	16	11,5	5
I. Sowa	15	13	2,5
Razem	12	9	4

Najczęściej przyczyną modyfikacji struktury frazeologizmu jest chęć dostosowania frazeologizmu do konkretnej sytuacji lub odnowienie jego obrazowości czy wzmocnienie walorów ekspresywnych. Natomiast przyczyny powstania zamierzonych innowacji kontekstowych są o wiele „poważniejsze": umieszczenie tradycyjnego frazeologizmu w specjalnie skonstruowanym kontekście może wywołać potencjalną wieloznaczność połączenia wyrazowego. Rozpatrzmy przykłady obu grup innowacji na materiale utworów każdego autora.

Innowacje frazeologiczne najczęściej pojawiają się w utworach J. Fabickiej: ze 1011 stron powieści tej autorki wynotowano 652 frazeologizmy, w tym 163 innowacyjne (średnio 16 na 100 stron). Liczba innowacji stanowi więc 20% zasobu frazeologicznego utworów tej autorki.

Cztery książki o przygodach głównego bohatera – nastoletniego Rudolfa Gąbczaka i jego rodziny łączy wspaniałe poczucie humoru autorki i umiejętnie wpleciona (także za pośrednictwem frazeologii) krytyka współczesnego społeczeństwa. Dla innowacyjnych aktualizacji związków frazeologicznych charakterystyczna jest wyraźna dysproporcja ilościowa w stosowanych przez autorkę zabiegach: innowacje kontekstowe stanowią tylko jedną trzecią ogólnej liczby innowacji. Mimo to właśnie innowacje kontekstowe w utworach J. Fabickiej zasługują na szczególną uwagę. Nie sposób bowiem nie zauważyć znakomitych efektów humorystycznych osiąganych przez umieszczenie tradycyjnego frazeologizmu w takim kontekście, który umożliwia dwojakie jego odczytanie – jako jednostki frazeologicznej i/lub luźnego połączenia wyrazowego. Przykłady innowacji kontekstowych napotykamy w cytatach ilustrujących użycie zwrotów *rwać* (*sobie*) *włosy z głowy* 'bardzo rozpaczać, czasem czyniąc przy tym gest sugerujący wyrywanie sobie włosów', *mieć kogoś* (*coś*) *na oku* 'strzec, pilnować kogoś (czegoś)' oraz *ktoś bez jaj* – o kimś mało energicznym, niezaradnym życiowo:

Obecny prezydent Łodzi od dawna *rwał sobie* nad nimi [zdegenerowanymi twórcami – J.D.] *włosy z głowy* i przy drugiej kadencji był już prawie łysy [Fabicka, 2006b, s. 77];

Przecież moich rodziców ani na moment nie można spuścić z oka. Zaraz wpakują się w jakieś romanse, afery kryminalne albo nekrobiznes. Niestety, mam za mało czasu, żeby załatwić im dozór

kuratora. Co prawda babcia obiecała, że będzie *mieć* wszystko *na oku*, ale wiadomo, że jak znowu jej się odklei sztuczna rzęsa, to będzie miała wypaczony obraz rzeczywistości [Fabicka, 2006a, s. 27];

Muszę go [Gonza – J.D.] ciągle *mieć na oku*, przez co dostaję lekkiej schizofrenii i zeza rozbieżnego [Fabicka, 2006b, s. 91];

Typowe, jak tylko pojawiają się kłopoty, twój ojciec zawija ogon i znika. Wszyscy mężczyźni w tej rodzinie mnie zawiedli – spojrzała na mnie z goryczą. – Kompletnie *nie mają jaj*. Pomyślałem, że gdyby wiedziała, w jak znakomitej kondycji są moje *jądra produkujące miliony plemników* na minutę, nie wygadywałaby takich bzdur [Fabicka, 2006b, s. 218].

Relacje semantyczne między członami frazeologizmów a podkreślonymi elementami kontekstu (*włosy – łysy*, *oko – sztuczna rzęsa*, *oko – zez rozbieżny*, *jaja – jądra produkujące miliony plemników*) to relacje ukierunkowane innowacyjnie, gdyż ich zaistnienie (będące niewątpliwie celem autorki) narusza tożsamość znaczeniową frazeologizmów i odsłania dosłowne znaczenie homonimicznych połączeń wyrazowych *rwać* (*sobie*) *włosy z głowy*, *mieć kogoś* (*coś*) *na oku* oraz *ktoś bez jaj*.

Z kolei bohaterami powieści I. Sowy są kobiety – przedstawicielki nastolatek, dwudziestolatek i trzydziestolatek. Wszystkie są na rozstaju dróg, nie wiedzą, gdzie dalej iść, borykają się z codziennymi problemami. Utwory obfitują w emocjonalne, żywe dialogi, które m.in. zawierają wiele frazeologizmów. Na 803 stronach „owocowej serii" odnotowano 581 frazeologizmów, w tym 127 innowacji frazeologicznych (średnio 15 innowacji na 100 stron), co z kolei stanowi 22% ogólnej liczby frazeologizmów użytych przez autorkę w powieściach. Wyraźna jest dysproporcja stosowanych zabiegów: na 106 modyfikacji frazeologicznych przypada zaledwie 21 innowacji kontekstowych.

Idiostyl tej pisarki odznacza się wysokim stopniem kreatywności w zakresie frazeologii – autorka chętnie „bawi się" tradycją, eksperymentuje z tym, co jest niezmienne od wieków. Takie eksperymenty językowe czynią twórczość I. Sowy wyraźnie indywidualną, ulubione chwyty autorki stają się rozpoznawalne. Największą liczbę modyfikacji frazeologicznych odnotowujemy wśród innowacji wymieniających oraz rozwijających, polegających na rozbudowaniu struktury tradycyjnego frazeologizmu o nowe człony. Charakterystyczne dla twórczości I. Sowy są innowacje, w których wymieniony lub dodany element służy intensyfikacji znaczenia frazeologizmu, np.:

Serce Wiktorii *bywa miękkie niczym serek homogenizowany* [Sowa, 2002a, s. 22] (por. *ktoś ma serce miękkie jak wosk* 'o kimś dobrodusznym, łagodnym, wrażliwym, skłonnym do współczucia, do ustępstw');

Mama znalazła trzy kolejne dowody na to, że *mam trzy lewe ręce* [Sowa, 2002a, s. 82] (por. *mieć dwie lewe ręce* 'być niezdarnym, leniwym, nie umieć pracować, nie kwapić się do pracy');

Strasznie tu zimno – wyszeptałam schrypniętym głosem, *trzęsąc się niczym galareta w pędzącym dyliżansie* [Sowa, 2002a, s. 99] (por. *trząść się jak galareta* 'drżeć z zimna');

Wykreśliłam guru z mojego życia raz na zawsze – oznajmiła, a nam wszystkim *spadły z piersi ogromne ołowiane bryły* [Sowa, 2002a, s. 99] (por. *ciężar, kamień spadł komuś z piersi* ‘ktoś pozbył się troski, zmartwienia, doznał uczucia ulgi’).

Zjawisko destabilizowania się struktury semantycznej frazeologizmów pod wpływem kontekstu jest mniej charakterystyczne dla powieści I. Sowy: innowacje kontekstowe stanowią tylko jedną szóstą ogólnej liczby innowacji frazeologicznych np.:

Uważaj dziecko, bo *nie zagrzejesz tu* długo *miejsca*.

– Zagrzeję? Ja? – zdenerwowała się Milka. – Żebym nawet się podlała i podpaliła, to niczego tu nie zagrzeję. To mieszkanie jest zimne, jak grób za kołem polarnym. Połowa pieców to atrapy, okien nie da się domknąć, a grzejników nie wolno używać, bo niszczą parkiet [Sowa, 2002a, s. 19].

Podkreślone elementy kontekstu wchodzą w destabilizujące relacje semantyczne z członami zwrotu *nie zagrzać gdzieś miejsca* ‘często zmieniać miejsce pobytu lub pracy’ i powodują udosłownienie frazeologizmu. Przyjrzyjmy się jeszcze jednemu przykładowi:

To nie były zdrady, po prostu musiał mieć urozmaicenie w życiu. Spotykał się tak, *dla jaj*.

– Myślę, że on się spotykał wyłącznie dla jaj. Zawładnęły jego mózgiem. O ile w ogóle można mówić w tym wypadku o jakimkolwiek mózgu [Sowa, 2002a, s. 36].

Czynnikiem powodującym odsłonięcie znaczenia dosłownego frazeologizmu *dla jaj* ‘dla żartu, dla popisu’ jest znajdujące się w jego otoczeniu luźne połączenie wyrazowe o takiej samej strukturze, które pozbawia frazeologizm znaczenia metaforycznego, wysuwając na pierwszy plan znaczenie dosłowne.

Analiza utworów I. Karpowicza i S. Shutego daje podstawy do wnioskowania, że autorzy preferują poddawanie frazeologizmów skomplikowanym zabiegom: częstotliwość wystąpienia w utworach innowacji kontekstowych jest wyższa niż u wyżej wymienionych autorek – aż po sześć przykładów na każde 100 stron. Frekwencja modyfikacji frazeologicznych odnotowanych w utworach obydwu pisarzy jest taka sama – po siedem modyfikacji na każde 100 stron, ale to prawie dwa razy mniej niż w utworach I. Sowy i J. Fabickiej.

Innowacje frazeologiczne u I. Karpowicza stanowią jedną czwartą zasobu frazeologicznego jego utworów. Książki tego znanego polskiego prozaika i podróżnika są głębokie i bogate w aluzje, zachęcają do czytania między wierszami, a jednocześnie jest to bardzo współczesna, dynamiczna, dowcipna, ironiczna proza, operująca groteską i sarkazmem, zaskakująca pomysłowością, dowodząca niebanalnej wyobraźni autora, znakomicie opisująca paradoksy współczesnej polskiej rzeczywistości i polskiej historii.

Niepodważalnym walorem prozy I. Karpowicza są liczne innowacje kontekstowe oparte na relacjach semantycznych między frazeologizmem (lub członem/członami frazeologizmu) a elementami kontekstu. Zjawisko to ilustrują następujące przykłady:

Raczej *w powietrzu*, a może na jakiejś tablicy ogłoszeń w gabinecie dyrektora, *musiał wisieć* nakaz oddawania i wspierania, nakaz finansowania wielkiej etiopsko-erytrejskiej bzdury poczętej w eleganckich gabinetach [Karpowicz, 2007, s. 26] (por. *coś wisi w powietrzu* ‘pewne symptomy wskazują, że coś zdarzy się lada chwila’);

Powziąłem mocne postanowienie: stawiam czoła rzeczywistości. Nie mogę powiedzieć, żebym wprowadzał je w czyn *z wysoko podniesioną głową*. Nie niechęć o tym zadecydowała, ale stan chodników [Karpowicz, 2007, s. 37] (por. *z wysoko podniesioną głową* ‘trzymając się prosto, nie pochylając głowy, zwykle okazując w ten sposób dumę, pewność siebie’).

Wymiany w składzie leksykalnym frazeologizmów dotyczą najczęściej komponentów rzeczownikowych, wymiany zaś komponentów czasownikowych i przymiotnikowych są rzadsze. Najczęściej używanie innowacji wymieniających jest uzasadnione chęcią dostosowania frazeologizmu do kontekstu, czego przykładem może być cytat:

Mistrz kierownicy *pędzi na złamanie karoserii*, jakby ktoś groził, że koła z wozu powyrywa [Karpowicz, 2007, s. 196] (por. *pędzić na złamanie karku* ‘biec, uciekać itp. bardzo szybko, co tchu, w wielkim pośpiechu, nie zwracając uwagi na przeszkody i niebezpieczeństwo’).

W niektórych innowacjach wymianie członu/członów towarzyszy komentarz autora, będący uzasadnieniem stosowania danego zabiegu innowacyjnego oraz destabilizujący strukturę semantyczną frazeologizmu i powodujący powstanie frazeologicznej innowacji mieszanej:

Lokal okazał się bardzo europejski i bardzo luksusowy. Portier i te sprawy. *Jabłkowa młodzież* (bo nie bananowa, o banany w Etiopii nietrudno, za to o jabłka – owszem), elegancko odziana, dyskretnie ozłocona, grała w bilard [Karpowicz, 2007, s. 170] (por. *bananowa młodzież* ‘rozpieszczona nadmiernym dostatkiem młodzież, prowadząca beztroski tryb życia, korzystająca z pozycji społecznej i materialnej swoich rodziców’).

Utwory S. Shutego charakteryzują się sporą dawką sarkazmu w opisywaniu otaczającej rzeczywistości. W jednej z internetowych recenzji zbiór opowiadań autora zatytułowany *Cukier w normie* został opisany w następujący sposób:

Dowcip, sarkazm, ironia, blokersi, abonenci, drobnomieszczaństwo, konsumeryzm, religia, cyberpunk – *Cukier w normie* to zbiór opowiadań z przekorą eksploatujący mroczne rejony miejskich legend, całość podana w przystępnej, zjadliwej formie[3].

Z 388 stron utworów S. Shutego wynotowałam 171 frazeologizmów, z których tylko 46 stanowi innowacje. Wśród modyfikacji frazeologicznych można wyodrębnić przykłady innowacji wymieniających, rozwijających oraz kontaminacji polegających na skrzyżowaniu dwu frazeologizmów o podobnej strukturze i/lub znaczeniu. Oto kilka przykładów:

Wreszcie ta wigilia. Skończyło się *urwanie jaj*, teraz można coś zjeść [Shuty, 2002, s. 45] (por. *urwanie głowy* ‘zamieszanie, nawał pracy’);

[3] http://www.ha.art.pl/wydawnictwo/katalog-ksiazek/182-slawomir-shuty-cukier-w-normie.html

Po chwili padł strzał. Leszek poderwał się na równe nogi, a *serce stanęło* mu *w piersiach w poprzek*. Dysząc ze strachu i nerwów, szybkim krokiem udał się do pomieszczenia kuchennego [Shuty, 2002, s. 123] (por. *serce komuś stanęło* ‘czyjeś serce chwilowo przestało bić z powodu silnych emocji)’;

Miasto. Nowa Huto. Wielka płyto. Cóżeś ty za pani. Że za tobą poszli, że za tobą poszli chłopcy malowani. Wszyscy jak jeden mąż. Wszyscy za jednego. Trzydzieści lat wysługa na walcowni. Z najgłębszym bólem i niewysłowionym żalem zawiadamiamy. Najukochańszy mąż, tatuś i dziadzio i kawał kutasa jak chyba każdy, nie? No nie jest tak? Emerytowany, długoletni pracownik. Po długiej i ciężkiej chorobie. Niech mu *ziemia w gardle kością*..., zresztą..., nieważne [Shuty, 2002, s. 62] (por. *niech mu* (*jej*) *ziemia lekką będzie* – mówimy, gdy żegnamy zmarłego w czasie pogrzebu lub gdy mówimy o zmarłym; *coś staje*/*stanęło komuś kością w gardle* ‘coś komuś bardzo dokuczyło, zaszkodziło’).

Nie wszystkie przekształcenia frazeologizmów w utworach S. Shutego znajdują funkcjonalne uzasadnienie, należą tu wypadki używania zbędnych określeń typu *przysłowiowy*:

Magda natomiast z czystym sumieniem i równo przyciętymi paznokciami mogła przystąpić do pisania pamiętników patologicznych, co do zbytu których nie miała wątpliwości, na obecnym poziomie rozwoju społeczeństwa – sprzedadzą się. I to *z* przysłowiowym *palcem w dupie*! [Shuty, 2002, s. 83] (por. *z palcem w dupie* ‘swobodnie, bez większego wysiłku’).

Wśród innowacji kontekstowych, których liczba jest prawie taka sama jak liczba modyfikacji, napotkaliśmy wypadki zarówno rozszerzenia łączliwości leksykalnej frazeologizmu, jak i umieszczenia frazeologizmu w nietypowym kontekście:

Niechże pani zapłaci i się przesunie – kolejka też zaczęła zwracać uwagę, bo kolejce *było to przecież na rękę*, żeby kolejka nie stała, pani Taćculowa poburczała, poburczała, ale wreszcie wyszła ze sklepu i od razu do jakiejś kobiety – Widziała pani?, ledwie to od ziemi odrośnie, a już takie pyskate, starszego nie uszanują! [Shuty, 2002, s. 54–55] (por. *coś jest komuś na rękę* ‘coś komuś odpowiada, jest dogodne dla kogoś’);

Teresa *nie w ciemię bita*, a tylko od czasu do czasu po plecach i brzuchu, z dumą indyczki podeszła do stołu i nic sobie nie robiąc z docinek koleżanek, nalała sobie do szklanki wody mineralnej i chlusnęła w twarz najbliższej [Shuty, 2002, s. 83] (por. *ktoś nie w ciemię bity* ‘ktoś odznaczający się sprytem, umiejący się zachować w każdej sytuacji’).

Analiza sposobów funkcjonowania frazeologizmów w utworach Ignacego Karpowicza, Sławomira Shutego, Joanny Fabickiej i Izabeli Sowy dowodzi, że frazeologizmy niewątpliwie są istotnym tworzywem współczesnych polskich tekstów literackich. Na każde 100 stron tekstu przypadają średnio 72 związki frazeologiczne. Frazeologia obejmuje kręgi tematyczne dotyczące świata wewnętrznego bohaterów – ich charakterów, stanów psychicznych, emocji, uczuć itp. Wśród zgromadzonych frazeologizmów, oprócz jednostek zgodnych z normą frazeologiczną języka polskiego, wydzielone zostały użycia innowacyjne. Stanowią one 12% ogólnej liczby związków frazeologicznych: 430 z 2539 wyekscerpowanych jednostek zawiera odstępstwa od normy. W ramach grupy innowacji frazeologicznych można było wyodrębnić modyfikacje polegające na zmianie płaszczyzny leksykalnej

frazeologizmu – 304 z 430 innowacji – oraz innowacje kontekstowe polegające na rozszerzeniu łączliwości leksykalnej frazeologizmu lub umieszczeniu frazeologizmu w nietypowym kontekście – 147 z 430 innowacji. Innowacje frazeologiczne pojawiające się w tekstach literackich są środkami wyrażenia dewiacyjnego aspektu języka artystycznego, wskazują na wyraźne dążenie autorów do przekroczenia normy frazeologicznej, co z kolei jest przejawem tendencji do indywidualizacji i sugerowania swobody artystycznej. Bunt przeciwko normom frazeologicznym języka polskiego jest zazwyczaj uzasadniony. Innowacje frazeologiczne stają się wyrazistym środkiem stylizacji, są wykorzystywane przez autorów jako elementy współtworzące komiczną, ironiczną bądź sarkastyczną wizję świata.

BIBLIOGRAFIA

Bąba Stanisław, 1989, Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny, Poznań
Ignatowicz-Skowrońska Jolanta, 2008, Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej, Szczecin
Fabicka Joanna, 2008, Seks i inne przykrości, Warszawa
Fabicka Joanna, 2004, Szalone życie Rudolfa, Warszawa
Fabicka Joanna, 2006a, Świńskim truchtem, Warszawa
Fabicka Joanna, 2006b, Tango ortodonto, Warszawa
Karpowicz Ignacy, 2007a, Cud, Wołowiec
Karpowicz Ignacy, 2006, Niehalo, Wołowiec
Karpowicz Ignacy, 2007b, Nowy kwiat cesarza, Warszawa
Pajdzińska Anna, 1993, Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji, Lublin
Sowa Izabela, 2002a, Cierpkość wiśni, Warszawa
Sowa Izabela, 2003, Herbatniki z jagodami, Warszawa
Sowa Izabela, 2002b, Smak świeżych malin, Warszawa
Sowa Izabela, 2004, Zielone jabłuszko, Warszawa
Shuty Sławomir, 2002, Cukier w normie, Kraków
Shuty Sławomir, 2004, Zwał, Warszawa
Słownik frazeologiczny, 2005, PWN, red. A. Kłosińska, Warszawa

Julia Dilna

INWENCJA A KONWENCJA WE FRAZEOLOGII ODMIANY ARTYSTYCZNEJ WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYZNY

Streszczenie

W artykule przeprowadzono analizę sposobów funkcjonowania frazeologizmów w utworach współczesnych prozaików polskich: Ignacego Karpowicza, Sławomira Shutego, Joanny Fabickiej

i Izabeli Sowy. Wśród zgromadzonych frazeologizmów, oprócz jednostek zgodnych z normą frazeologiczną języka polskiego, wydzielono użycia innowacyjne. Ustalono, iż frazeologia jest istotnym składnikiem współczesnych polskich tekstów literackich, służy do stylizacji, kreowania komicznego, ironicznego bądź sarkastycznego charakteru narracji. W ramach grupy innowacji frazeologicznych wyodrębniono modyfikacje polegające na zmianie płaszczyzny leksykalnej frazeologizmu (304 jednostki) oraz innowacje kontekstowe polegające na rozszerzeniu łączliwości leksykalnej frazeologizmu lub umieszczeniu frazeologizmu w nietypowym kontekście (147 jednostek). Zbadano częstotliwość występowania poszczególnych typów innowacji w utworach wymienionych pisarzy.

Yuliya Dilna

INVENTION AND CONVENTION IN THE FHRASEOLOGY OF BELLES-LETTRES STYLE OF CONTEMPORARY POLISH LANGUAGE

Summary

The article is dedicated to the study of phraseological fund of novels written by Polish writers Ignacy Karpowicz, Sławomir Shuty, Joanna Fabicka and Izabela Sowa. An amount of canonical uses exhibiting no changes in the form and meaning as defined by the norm of Standard Polish and innovative uses is found out. Phraseological units are often used by authors in their works to produce a comic (including ironic and sarcastic) effect. Phraseological innovations are classified into phraseological modifications (phraseological units with changes in their lexical structure) and so called context innovations based on using phraseological units in non-typical context. The frequency of phraseological innovations usage is established.